

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РИС ГРОМАДЯНСЬКОСТІ
В СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУEMPIRICAL STUDIES OF CIVIC PERSONALITY TRAITS AMONG
HIGH SCHOOL STUDENTS IN A MULTICULTURAL REGION

У статті розглядаються основні підходи до виявлення рівня сформованості рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону на основі системних компонентів діяльності, визначені показники та прояви кожної з рис (патріотичність, толерантність, активність, критичність). Представлено результати констатувального етапу педагогічного експерименту на основі авторської анкети, що спрямована на реалізацію мети дослідження. Наведені результати діагностики комплексно взаємопов'язаних методів емпіричного дослідження (методика «Хто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд); методика, що вимірює вираженість етнічної ідентичності (Дж. Фіні), шкальний опитувальник для дослідження етнічної ідентичності підлітків (О. Романова); анкета для визначення рівня громадянської компетентності (В. Борисов); анкета для визначення загального рівня прояву культури демократизму (Г. Назаренко); адаптовані анкети соціологічних досліджень.

Ключові слова: критерії, показники, методика, риси громадянськості, старшокласники, системні компоненти діяльності

В статье рассматриваются основные подходы к определению уровня сформированности черт гражданственности у старшеклассников в условиях поликультурного региона на основе системных компонентов деятельности, определены показатели и проявления каждой из черт (патриотизм, толерантность, активность, критичность). Представлены результаты констатирующего этапа педагогического эксперимента на основе авторской анкеты, направленной на реализацию цели исследования. Приведены результаты диагностики комплексно взаимосвязанных методов эмпи-

рического исследования (методика «Кто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд); методика измерения выраженности этнической идентичности (Дж. Фини); шкальный опросник для исследования этнической идентичности подростков (А. Романова); анкета для определения уровня гражданской компетентности (В. Борисов); анкета для определения общего уровня проявления культуры демократизма (Г. Назаренко); адаптированные анкеты социологических исследований.

Ключевые слова: критерии, показатели, методика, черты гражданственности, старшеклассники, системные компоненты деятельности.

The article discusses the main approaches to identify the level of formation of civic-mindedness among high school students in a multicultural region based on the system components of activity, certain indicators of the criteria and manifestations of each of the features (patriotism, tolerance, activity, criticality). The results of the ascertaining stage of the pedagogical experiment are presented on the basis of the author's question naire aimed at the realization of the research objective. The results of diagnostics of complex interrelated methods of empirical research ("Who am I?" Technique (M. Kuhn, T. MacPartland); method for measuring the expression of ethnic identity (J. Feeney); a school question naire for studying the ethnic identity of adolescents (A. Romanova); a question naire for determining the level of civic competence (V. Borisov); a question naire for determining the general level of manifestation of a culture of democracy (G. Nazarenko); adapted question naires for sociological research.

Key words: criteria, indicators, methodology, civic consciousness trait, high school student, system activity components.

УДК 37.015.31:172:373.8:353.1

Богомолва Н.М.,
магістр державного управління,
методист Регіонального науково-
методичного центру
«Освіта та громадянське суспільство»
Запорізького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми. У сучасних ситуаціях викликів і загроз, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка формує майбутній розвиток України.

У житті нашої країни стає важливим забезпечення формування в учнівської молоді таких громадянських якостей, які б дали можливість реалізувати себе як особистість у демократичному суспільстві. Тому формування громадянськості учнівської молоді сьогодні визнано найважливішим напрямом державної політики в галузі освіти.

Становлення демократичних засад української державності та розвиток громадянського суспіль-

ства потребують адекватних змін навчально-виховної роботи в школі, а подальший розвиток українського суспільства не може відбуватися успішно без формування громадянської позиції особистості. На освіту покладається важливе завдання виховання національно свідомої молоді, патріотично налаштованої, національно ідентифікованої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічному дискурсі проблема становлення громадянськості молоді обґрунтована І. Бехом, П. Вербицькою, П. Ігнатенком, Н. Косаревою, А. Крицькою, О. Коберником, В. Оржеховською, Г. Пустовітом, О. Сухомлинською, І. Тараненко, К. Чорною й ін.

Процес формування якостей молоді людини в конкретному соціокультурному середовищі

досліджували Т. Гуковська, С. Додурич, Л. Король, Н. Дерев'яно, В. Костів та Р. Мохнюк, Н. Ревнюк, Н. Рожкова, Л. Устименко й ін.

У працях науковців Т. Алексєнко, І. Зверєвої, А. Капської, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрика, Ж. Петрочко, С. Савченко розглядається соціокультурний і педагогічний феномени соціалізації, закономірності, принципи, зміст та процес трансформації суспільних та громадянських цінностей, особливості їх інтеріоризації молодістю особистістю.

Низка сучасних наукових досліджень присвячені висвітленню окремих положень щодо організації громадянського виховання (Т. Завгородня, П. Ігнатенко, І. Кучинська, М. Прищак, Б. Ступарик), методики громадянського виховання (Л. Архипенко, Ю. Завалевський, Т. Єлагіна, А. Молчанова), формування громадянських якостей особистості в умовах полікультурного суспільства (М. Рудь, П. Кендзьор, Г. Філіпчук), формування громадянина, особистості, яка усвідомлює власну роль і значення в житті суспільства та відповідальність за власні дії згідно з переконаннями і цінностями (Р. Арцишевський, Т. Бакка, О. Войтенко, В. Дубровський, В. Горбатенко, О. Желіба, С. Клепко, І. Костюк, А. Колодій, Т. Ладиченко, Е. Ламах, Т. Мелещенко, С. Позняк, О. Пометун, Т. Ремех).

Що стосується наукового обґрунтування проблеми визначення громадянськості, то варто зауважити, що погляди дослідників різняться і поняттєво оформлюються в термінах властивостей, якостей, рис і цінностей особистості відповідно до завдань дослідження.

Мета статті – представлення результатів констатувального етапу педагогічного експерименту на основі авторської методики, яка спрямована на визначення рівня сформованості рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону, та діагностики комплексно взаємопов'язаних методів емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Метою сучасної освіти є виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству [3].

Сучасні тенденції освіти зумовлені необхідністю вирішення завдань щодо формування в громадян України таких суспільних цінностей, які б стали умовою для поєднання суб'єктів освітнього процесу й інституцій громадянського суспільства. Реалізація цього завдання потребує відповідальних громадян, які вільно орієнтуються в складній сучасній суспільно-економічній та політичній ситуації. Культура демократії передбачає усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості; усвідомлення себе як громадя-

нина України; почуття власної гідності, гуманізму, толерантності, плюралізму, здатність до компромісу; лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади, законслухняність; активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях; усвідомлення себе як особистості, спроможної впливати на ситуацію в державі; критичне сприйняття соціально-політичної інформації; усвідомлення можливості та цінності самостійного політичного вибору; готовність відповідати за власні рішення та їхні наслідки; розуміння взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві; прагнення до самовизначення, самовираження, самоствердження і самореалізації в умовах громадянського суспільства.

Для виявлення реального стану рівня сформованості рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону протягом 2016–2017 рр. ми провели констатувальний етап педагогічного дослідження, яким охоплено 433 старшокласники загальноосвітніх навчальних закладів Запорізької, Донецької, Харківської, Київської та Хмельницької областей.

Нами визначено критерії, показники та рівні сформованості рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону. Методологічною основою для розбудови системи конкретизованих критеріїв стали системні компоненти діяльності (далі – СКД) з виділенням відповідних рівнів сформованості кожної з рис, що дало можливість виділення відповідних показників до визначених критеріїв: розуміння (*пізнавальний* СКД), усвідомлення себе (*комунікативний* СКД); здатність (*перетворювальний* СКД); почуття (*оцінювальний* СКД). У результаті, ми отримали такий перелік рис громадянськості: *патріотичність, толерантність, активність, критичність.*

Отже, система проявів кожної риси громадянськості виглядає так.

1. Патріотичність – особистісна риса, яка проявляється в:

- розумінні власної громадянської, національної, етнічної та культурної ідентичностей, значення національної пам'яті, особливості її розвитку та впливу на суспільно-політичні процеси;
- усвідомленні себе приналежним до України (мешканцем країни та певної території, громадянином держави);
- здатності плекати національні традиції та духовні цінності, брати відповідальність за власне життя, життя своєї громади та суспільства, реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;
- почутті приналежності до свого народу та Батьківщини, спільних історичних, політичних і культурних цінностей своєї держави.

2. Толерантність (громадянська) – особистісна риса, яка проявляється в:

- розумінні принципів рівності та недискримінації, соціальної справедливості;
- усвідомленні неповторної індивідуальності кожної людини;
- здатності попереджувати та вирішувати конфлікти, поважаючи відмінні думки/позиції, для досягнення суспільно значущих цілей;
- почутті поваги до культурного розмаїття, різних поглядів, релігій, звичаїв, форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

3. Активність (громадянська) – особистісна риса, яка проявляється в:

- розумінні законних способів здійснення активності;
- усвідомленні себе як активного громадянина, умінні ефективно спілкуватися з іншими людьми під час вирішення різних проблем;
- здатності до соціальної, громадської та громадянської активності за докладання певних зусиль та подолання можливого опору середовища;
- почутті особистої причетності до процесів у найближчому соціальному оточенні та державі.

4. Критичність (громадянська) – особистісна риса, яка полягає в:

- розумінні процесів, що відбуваються в громаді та державі, висловлювань та дій політиків, матеріалів засобів масової інформації (далі – ЗМІ);
- усвідомленні необхідності мати критичний погляд на суспільство, державу, політиків, продукцію ЗМІ;
- здатності аналізувати і порівнювати суспільно-політичні процеси в регіоні, державі та світі, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, бачити проблеми, ставити запитання; висувати гіпотези й оцінювати альтернативи; робити свідомий вибір, ухвалювати рішення й обґрунтовувати його;
- почутті впевненості у своїй позиції, зокрема щодо вибору цінностей і способу життя, на основі критичного аналізу пропонованих зовні норм.

Під час аналізу діагностики рівня сформованості рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону виявлено недостатність відповідних методик. Тому для дослідження розроблено анкету «Діагностика рівня сформованості рис громадянськості старшокласника». Анкета складається із 32 тверджень, спрямованих на дослідження сформованості рис громадянськості: патріотичності, активності, критичності та толерантності.

Кожна з них відповідає цілому блоку тверджень, з якими респондент має виявити ступінь своєї згоди, яка проградуєвана як п'ятибальна шкала («повністю згоден», «скоріше згоден», «важко відповісти», «скоріше не згоден», «зовсім не згоден»). Максимальний бал ставиться відповідно до цілковитої згоди із твердженням, в якому сформульовано ознаку. Ми визначилися з такими показниками рівня сформованості окремої риси: високий рівень

сформованості риси – від 4 до 5, середній рівень – від 3 до 4, початковий рівень – до 3.

Аналіз результатів опитування старшокласників на етапі констатувального експерименту свідчить про таке.

Риса «патріотичність» має показники «високого рівня». Так, наприклад, старшокласники більш впевнені у своїх знаннях історії, культурної спадщини та державних символів України, але з меншою впевненістю говорять про спілкування українською мовою та порозуміння з іншими людьми.

Риса «толерантність» сформована на «середньому рівні». Учні старшої школи менше знають про культуру та традиції представників різних національностей, які проживають у регіоні, недостатньо впевнені в тому, як попереджати та вирішувати конфлікти; вважають, що представники національних меншин мають право спілкуватися рідною мовою, але самі недостатньо розвивають власну національно-культурну ідентичність; не завжди встановлюють конструктивні відносини з людьми шляхом діалогу, не багато з них мають друзів – представників різних національностей. Водночас вони з більшою повагою ставляться до традицій усіх національностей, що проживають у країні, та сприймають думки інших людей, навіть якщо вони відрізняються від їхніх.

Риса «активність» також сформована здебільшого на «середньому» рівні. Отже, старшокласники більш обізнані у своїх знаннях про права й обов'язки громадянина, про законодавчі основи для участі в житті громади та держави, але рідше беруть активну участь у шкільному житті, самостійно організують учнів своєї школи на проведення корисних справ, не дуже активно відстоюють свої права й обмежено беруть участь у діяльності громадських організацій та у волонтерських акціях. Водночас доступно і переконливо висловлюють власну думку та вважають, що кожен має бути відповідальним за свої слова та вчинки.

Риса «критичність» також сформована здебільшого на «середньому» рівні. Так, старшокласники виявляють невпевненість під час аналізу суспільно-політичних процесів у регіоні, державі та світі; не мають навички обирати для себе цінності й спосіб життя на основі критичного аналізу. У них недостатньо сформовані цінності демократії, справедливості, рівності і верховенства права. Водночас вони впевнені у вмінні протистояти аморальним впливам окремих людей чи соціуму, толерантно ставляться до людей з іншою культурною ідентичністю.

Отже, у результаті опитування за авторською анкетною ми констатували, що в старшокласників, в умовах полікультурного регіону, переважає середній рівень сформованості рис громадянськості, який може підвищуватися завдяки цілеспрямованому педагогічному впливу.

Стан сформованості рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону досліджувався різними засобами, зокрема через прямі питання. Насамперед *громадянином України* вважають себе 51,27% старшокласників, *громадянином Європи* – 6,23%, *громадянином світу* – 18,70%, *мешканцем району* – 2,54%, *мешканцем міста* – 6,92%, *мешканцем області* – 1,38%, *мешканцем регіону* – 0,69%, *представником свого етносу, нації* – 5,08%. Отже, лише кожен другий старшокласник відчуває свою приналежність до держави.

Відповіді на питання «*Як ти сприймаєш сучасну Україну?*» показали таке ставлення: «*як свою Батьківщину*» – 47,11%, «*як свою державу*» – 21,47%, «*як територію для проживання*» – 13,39%, «*як країну для тимчасового перебування*» – 8,77%, «*як чужу країну*» – 1,38%.

Дуже пишаються тим, що живуть в Україні, 15,01% старшокласників, радше пишаються – 32,10%, не пишаються – 4,39%, радше не пишаються – 7,39%. Важко відповісти на запитання – 30,25%, не надали відповіді – 10,85%.

Додатково використовувався комплекс взаємопов'язаних методів емпіричного дослідження: методика «Хто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд) [3]; методика що вимірює вираженість етнічної ідентичності (Дж. Фіні) [5], шкальний опитувальник для дослідження етнічної ідентичності підлітків (О. Романова) [5]; анкета для визначення рівня громадянської компетентності «Громадянська компетентність» (В. Борисов) [1]; анкета для визначення загального рівня прояву культури демократизму «Моя позиція як суб'єкта суспільного життя» (Г. Назаренко) [4]; адаптовані анкети соціологічних досліджень.

Тест М. Куна і Т. Макпартленда «Хто я?» створений для вивчення настанов індивіда на себе (на основі «Я-концепції», теоретичною основою методики є концепції соціальних ролей і рольової поведінки, у межах яких задається і спосіб самосприйняття людини як носія цих ролей). Він використовується для виявлення змістовних характеристик ідентичностей: когнітивних, а також ціннісно-мотиваційних, афективних, поведінкових.

У межах нашого дослідження ми за цим тестом визначали громадянську ідентичність. Старшокласникам пропонувалось протягом нетривалого часу дати 20 відповідей на питання «Хто я?». Під час оброблення й аналізу тесту ми фіксували наявність визначених категорій «патріот» і «громадянин» у списку ідентифікаторів, наданих респондентом, а потім місце, на якому вони були (чим ближче до початку, тим більше значущість і ступінь усвідомленості категорій ідентичності).

Позначили обидва індикатори 268 старшокласників (61,89%), не позначили жодного з індикаторів – 165 (38,11%). Позначили тільки індикатор

«патріот» – 53 (12,24%), індикатор «громадянин» – 128 (29,56%). Не позначили індикатор «патріот» – 291 (67,2%), індикатор «громадянин» – 218 (50,34%).

Отже, ми констатували, що за методикою «Хто я?» лише 61,89% старшокласників ідентифікували себе із країною та державою, водночас як «громадянина» себе визначали 29,56%, як «патріота» – 12,24%, вагомість «патріота» вище (ранг – 3,38) за «громадянина» (ранг – 2,92).

Оскільки авторська методика дослідження рівня сформованості рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону вимірює не тільки самі риси, а й компоненти кожної з них, які є предметом діагностики інших методик, для додаткової верифікації результати дослідження, отримані за авторською методикою, ми зіставили з результатами інших методик.

Так, індикатор «патріотизм» ми зіставили у визначенні риси «патріотичність» за авторською методикою з результатами самоідентифікації за методикою «Хто я?» (табл. 1).

Таблиця 1.

Взаємний розподіл результатів за індикатором «патріот» (методика «Хто я?») і рисою «патріотичність» (авторська методика)

Ранги за індикаторами	«Патріотичність» (авторська методика)					
	до 1	до 2	до 3	до 4	до 5	Σ
«Патріот»						
0	1	1	41	188	73	304
1	0	0	0	14	14	28
2	0	0	0	9	17	26
3	0	0	1	17	8	26
4	0	0	0	9	13	22
5	0	0	0	14	12	26
Σ	1	2	42	251	137	419

Ранг у методиці «Хто я?» надавався залежно не тільки від місця, на яке респондент поставив питомий індикатор, а й від загальної кількості позначених ним індикаторів. В авторській методиці показник є середнім, отриманим із рангів за відповідями на питання, що стосуються певної риси. Кількісно ознака X (індикатор «Патріот») виражається цілими балами, а ознака Y («Патріотичність») – середнім показником за кількома питаннями.

Відповіді респондентів за методикою «Хто я?» майже рівномірно розподілені за рейтинговими балами (за винятком тих, хто не позначив індикатор). Розподіл респондентів за відповідями на питання авторської методики щодо патріотичності виглядає як сконцентрований навколо рейтингу «4».

Така різниця в показниках є наслідком того, що методика «Хто я?» застосовувалася на початку

опитування і була вільна від контексту всього дослідження, томій контекст патріотичності у своїй ідентичності респонденти задавали довільно. Якщо ж цей контекст актуалізувати (що й відбувалося протягом процедури дослідження), то респонденти диференціюються з відчутно окресленим максимумом на достатньому рівні сформованості відповідної ознаки «патріотичність».

На основі цих результатів доцільно припустити, що контекст патріотичності в старшокласників, що актуалізували його довільно, є зовнішньо детермінованим. Тому у виховній роботі педагогам необхідно акцентувати увагу на проявах патріотичних почуттів та проводити виховні заходи патріотичної спрямованості.

Для зіставлення рівня сформованості риси «активність» за авторською методикою та концепту «громадянин» ми застосували той самий підхід до індикаторів (табл. 2).

Таблиця 2

Взаємний розподіл результатів за індикатором «громадянин» (методика «Хто я?») і рисою «активність» (авторська методика)

Ранги за індикаторами	«Активність» (авторська методика)					
	до 1	до 2	до 3	до 4	до 5	Σ
«Громадянин»						
0	2	0	35	124	71	232
1	0	0	5	21	11	37
2	0	0	2	11	10	23
3	0	0	3	14	11	28
4	0	0	0	19	18	37
5	0	0	3	36	33	72
Σ	2	0	48	225	154	429

Ми визначили схожі тенденції, але відмінність порівняно з індикатором «патріотизм» полягає в тому, що індикатор «громадянин» позначили втричі більше респондентів, ніж індикатор «патріот». Також чисельніше представлені респонденти з рейтингом громадянської активності «2–3», з достатньо рівномірним розподілом за індикатором «громадянин».

Але ці розбіжності виглядають несуттєвими, загальна картина так само, як і з індикатором «патріот», полягає у відчутній відмінності результатів, отриманих за допомогою цих двох діагностичних методик. Отже, констатуємо, що в умовах заданих контекстів «патріотизму» та «громадянськості» респонденти демонструють достатньо високий рівень, але за наявності зовнішнього спонукання до їх визначення кількість осіб, які ідентифікують себе за відповідною ознакою, збільшується.

Шкальний опитувальник О. Романової, призначений для дослідження етнічної ідентичності,

містить субшкали для діагностики таких ознак: почуття приналежності до етнічної групи; значущість національності; взаємовідносини етнічної більшості і меншості; використання тієї чи іншої мови. Методика дає можливість вимірювати небайдуже ставлення до співіснування різних етносів та виявляє інтолерантність до інших. Ми пов'язали рису «толерантність» з індикатором «взаємовідносини етнічної більшості і меншості» шкального опитувальника. Питання за цим індикатором у методиці сформульовані здебільшого так, щоби респонденти заперечували нетолерантні принципи щодо устрою та функціонування суспільства (табл. 3).

Ми визначили, що найбільша кількість взаємного розподілення зосередилася на балах між 3 та 4. Зменшення загальної кількості старшокласників (на 30 осіб) пов'язане з тим, що деякі з них взагалі не давали відповіді на питання за цим опитувальником.

Отже, можна констатувати, що, виявивши достатню толерантність, визначену за авторською анкетною, старшокласники виявляють схильність до переваги «корінної більшості» населення країни у важливих соціально-політичних і правових питаннях.

Таблиця 3

Взаємний розподіл результатів за індикатором «толерантність» (авторська методика) та індикатором «взаємовідносини етнічної більшості і меншості» (шкальний опитувальник О. Романової)

Ранги за індикаторами	«Взаємовідносини етнічної більшості і меншості»					
	до 1	до 2	до 3	до 4	до 5	Σ
«Толерантність»						
до 1	1	0	0	0	0	1
до 2	0	0	1	0	0	1
до 3	1	0	18	0	1	20
до 4	2	3	68	143	19	235
до 5	1	3	48	69	25	146
Σ	5	6	135	212	45	403

Анкета «Громадянська компетентність» В. Борисова містить 20 тверджень, з якими респондент має констатувати рівень своєї згоди. Вони сформульовані так, що внесок у накопичення сумарного бала дають позитивні відповіді на низку одних питань, і негативні – інших. Автор методики пропонує п'ятибальну шкалу для оцінювання рівня згоди із твердженнями – від 0 до 4 балів. Враховуючи нашу систему оцінювання, ми запровадили інтервал від 1 до 5, щоб у кількісному аспекті оцінювання за різними діагностичними методиками, використовуваними в нашому дослідженні, інтервал був наскрізним.

Таблиця 5

Взаємний розподіл результатів за індикаторами «громадянська критичність» (авторська методика) і «громадянська компетентність» (анкета В. Борисова)

Ранги за індикаторами	«Критичність» (авторська методика)					
	до 1	до 2	до 3	до 4	до 5	Σ
«Громадянська компетентність» (за 3-ма питаннями)						
до 1	0	0	0	1	0	1
до 2	0	0	0	3	0	3
до 3	0	5	9	18	4	36
до 4	2	14	61	97	41	215
до 5	0	8	32	53	62	155
Σ	2	27	102	172	107	410

Ми зіставили результати рівня сформованості риси «критичність», отримані за авторською методикою, із результатами за анкетною щодо рівня громадянської компетентності В. Борисова (табл. 4).

Сума балів анкети В. Борисова також нами інтерпретувалась як рейтинговий бал від 1 до 5. Отже, отриманий взаєморозподіл показників дає змогу припускати зв'язок, наближений до негативної кореляції: максимум опитаних (93 респонденти, що становить майже чверть сумарної кількості учасників) припадає, з одного боку, на інтервал від 3 до 4 в авторській методиці, а з іншого – на лише 2 бали за методикою В. Борисова.

Таблиця 4

Взаємний розподіл результатів за індикаторами «громадянська критичність» (авторська методика) і «громадянська компетентність В. Борисова

Ранги за індикаторами	«Критичність» (авторська методика)					
	до 1	до 2	до 3	до 4	до 5	Σ
«Громадянська компетентність»						
1	1	1	12	56	20	90
2	0	1	17	93	48	159
3	0	1	6	57	51	115
4	0	0	1	12	34	47
5	0	0	0	1	4	5
Σ	1	3	36	219	157	416

У результаті аналізу формулювання питань анкети В. Борисова ми визначили, що «розумності», «критичності», «усвідомленню необхідності бути гідним громадянином» присвячені безпосередньо лише три питання (№ № 3, 6, 20), кількісна інтерпретація яких має підлягати інверсії. Майже всі інші питання присвячені активній громадянській позиції, що відповідає іншій рисі громадянськості – «активності». Тому ми застосували процедуру підрахунку середнього бала за означеними питаннями з урахуванням інверсійності надання бала за зворотність питань, а також занесли їх у таблицю (табл. 5).

Ми визначили, що обрані для аналізу 3 питання є подібними до предмета нашого дослідження. Серед ознак громадянськості суб'єкта є його знання про устрій та функціонування держави, політичні інститути, прагнення мати адекватне уявлення про це, критично аналізувати процеси, що відбуваються в державі і світі тощо. Більшість питань анкети В. Борисова присвячені активній громадянській позиції. Саме цю змістовну відмінність продемонстрували формальні засоби аналізу.

Анкета для визначення загального рівня прояву культури демократизму «Моя позиція як суб'єкта суспільного життя» Г. Назаренко містить 25 тверджень, щодо яких респонденти мають позначити ступінь своєї згоди, представлена 5-бальною шкалою. Автором пропонується оцінювати підсумковий бал за допомогою чотирьох інтервалів: високий, достатній, середній, низький рівень прояву культури демократизму.

Ми зіставили результати діагностики культури демократизму за анкетною Г. Назаренко з показниками сформованості риси «активність», отриманими за авторською методикою (табл. 6).

Таблиця 6

Взаємний розподіл результатів за індикаторами «громадянська активність» (авторська методика) і «культури демократизму» (анкета Г. Назаренко)

Ранги за індикаторами	«Активність» (авторська методика)					
	до 1	до 2	до 3	до 4	до 5	Σ
«Культура демократизму»						
1	0	0	2	2	0	4
2	0	0	21	39	3	63
3	0	0	19	121	44	184
4	0	0	3	52	64	119
5	0	0	0	0	41	41
Σ	0	0	45	214	152	411

Ми визначили, що низьких показників за обома індикаторами старшокласники не продемонстрували. Отже, ми констатували позитивний зв'язок між результатами, отриманими за обома методиками.

Модифікована методика Дж. Фінні дозволяє визначити вираженість етнічного складника наці-

ональної ідентичності та містить 12 тверджень, які респондент має оцінити за 5-бальною шкалою. 5 тверджень стосуються когнітивного компонента етнічної ідентичності, 7 – афективного. Ці «компоненти» подібні до відповідних СКД нашого дослідження, тому доцільно з'ясувати, чи збігаються результати досліджень, отриманих за допомогою двох методик, за виділеними компонентами.

Ми пов'язали когнітивний та афективний аспекти, зіставили їх з узагальненими показниками авторської методики, які б стосувалися відповідних СКД: *оцінювального* та *пізнавального*.

За результатами підрахунків ми визначили, що між показниками за когнітивним і афективним аспектами етнічної ідентичності, з одного боку, та пізнавальним і оцінювальним компонентами рис громадянськості, з іншого боку, у використаних методиках є статистично значущий позитивний кореляційний зв'язок. Обидві методики спрямовані на виявлення однорідних показників та дають подібні результати. Отже, це підтверджує коректність застосованих методологічного підходу та діагностичних засобів.

Що стосується авторської методики, то можна констатувати, що вона є комплексним, адекватним інструментом діагностики рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону, окреслених у теоретичній частині нашого дослідження. Запорукою цього стали не тільки згадувані методологічні принципи, що базуються на системних компонентах діяльності, але й сама сукупність якостей, обрана й обґрунтована для дослідження рівня сформованості рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону за допомогою СКД.

Висновки. У процесі формування української державності головним суб'єктом є свідомий гро-

мадянин, який: зберігає свою соціально-культурну ідентичність; прагне до розуміння інших культур; вміє жити в мирі та злагоді із представниками різних національностей, рас, вірувань; готовий до активної творчої діяльності в динамічному світі.

Одним із завдань, які покликана розв'язати система громадянської освіти, є забезпечення функціонування громадянської освіченості особистості. Тому зміст освіти має бути спрямований на набуття учнями старшої школи досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, які забезпечують успішність реалізації інтересів особистості в політико-правовій, соціальній, економічній та культурній сферах суспільного життя, а також на формування емоційно-ціннісного компонента громадянської культури особистості.

Отже, можна стверджувати, що особливості процесу формування рис громадянськості в старшокласників в умовах полікультурного регіону потребують подальших наукових досліджень та методичних розроблень для впровадження в закладах освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борисов В. Теоретико-методологічні основи формування національної самосвідомості: моногр. К., 2003. 518 с.
2. Про освіту: Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
3. Татарко А., Лебедева Н. Методы этнической и кросскультурной психологии: учебно-метод. пособие. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2011.
4. Назаренко Г. Теорія і практика виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів: дис. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». К., 2016.
5. Стефаненко Т. Етнопсихологія. Практикум: учебн. пособие. М: Аспект-Пресс, 2006. 208 с.